

SELEVCIA

AD CALYCADNVM

SAYI III -2013

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNVM III

Olba Kazısı Yayınları

Olba Kazısı Yayınları
SELEVCIA AD CALYCADNVN III

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia ad Calycadnum* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia ad Calycadnum* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, 7. sayfada belirtilen yazım kurallarına uygunsuz yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia ad Calycadnum* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia ad Calycadnum* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Murat Özyıldırım

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Meral Akurgal
Prof. Dr. Salim Aydıöz
Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Scott Redford
Prof. Dr. Aygül Süel
Prof. Dr. Fikret Yegül
Doç. Dr. Sedef Çokay-Kepçe
Doç. Dr. Efrumiye Ertekin
Doç. Dr. Mehmet Fatih Yavuz
Yrd. Doç. Dr. Figen Çevirici-Coşkun
Yrd. Doç. Dr. Merih Ereğ
Yrd. Doç. Dr. Fikret Özbay
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Murat Özgen
Yrd. Doç. Dr. Sema Sandalcı
Yrd. Doç. Dr. Hacer Sibel Ünalın
Dr. Vujadin Ivanisevic

Seleucia ad Calycadnum
Olba Kazısı Yayınları
Sertifika No:

Sayı: 3

ISBN: 978-6055-668-33-4
Mayıs 2013, İstanbul

Kapak Tasarım

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Okt. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33342,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
e- posta: ozyildirimmurat@gmail.com

Adres

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02
www.homerbooks.com
e-mail: homer@homerbooks.com
Sertifika No:

Baskı ve Cilt

Yayıncılık Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi, No: 12
197-203, Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 612 58 60
Sertifika No:

Dağıtım

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 12/A
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02

Seleucia ad Calycadnum | Sayı 3 | Nisan 2013

Olba'da Şeytanderesi Vadisi'ndeki Kaya
Kült Alanında Bulunan Unguentariae
Tuna Akçay
9

2012 Yılı Efes, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean
Anıtı Kazıları Depo Çalışmalarından İlk
Gözlemler, Yeni Bir Keşif: Ayasuluk'ta Cam
Atölyesi
Ebru Fatma Fındık
31

Bizans Sikkelerinde Başmelek Mikhail ve
Aziz Mikhail Tasvirleri
Ceren Ünal
49

Klaros Kasesi ve Anadolu'da Pers
Egemenlik Döneminde Cam Kase Üretimi
Konusunda Düşünceler
Emre Taştemür
65

Silifke Müzesi'nden Erken Bizans
Dönemine Ait Gümüş Tılsım
Gülğün Köroğlu
81

Olba Kazılarında Küçük Buluntular
Emel Erten
101

Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu
Fatma Akkuş Yiğit
129

Artuklu Türkmenleri'nin Sikkelerinde
Mitolojik Bir Yaratık: "Çift Başlı Kartal"
Ramazan Uykur
145

Fatsa Cıngırt Kayası'ndan Ele Geçen 10
Sikke Üzerine Gözlemler
Ayşe Fatma Erol - Deniz Tamer
159

Genius Loci: Towards a Roman
Understanding of Carthage
Jessica L. Ambler
183

Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2007-
2010 Sezonu Cam Buluntuları "Pencere
Camları"
Tümay Hazinekar Coşkun
197

Olba Manastırı: 2012 Yılı Kazı Sonuçları
ve Merkez Mekânlar Üzerine Düşünceler
Murat Özyıldırım
211

Erken Hıristiyanlık Döneminde Cilicalı
Şifavericiler: Dioscorides, Cosmas ve
Damianus
Sevim Ayteş Canevello
223

Osmanlı'nın Arkeoloji Algısı: Kilikia
Örneği
Songül Ulutaş
233

Olba Kazısı Kiremit Örnekleri
Arkeometrik Çalışmaları
Ali Akın Akyol - Ebru Erdoğan Yıldırım - Emel
Erten - Yusuf Kağan Kadioğlu
249

Kitap Tanıtımı

Tanrıça ve Boğa
Emel Erten
269

İstanbul'un Tarihi Eserleri
Ahmetcan Sayalı
277

Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne,
Tüccar, Kraliçe
Hüseyin Üreten
281

PRAEFATIO

Olba Kazaları'nın süreli yayını *Seleucia ad Calycadnum*'un 2013 yılında üçüncü sayısını sunarken, dergimizin yayın yaşamına aralık vermeden devam etmekte olmasının mutluluğu içinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Öncelikle, bu yeni sayıda yayınlanmak üzere çalışmalarını bize göndermek nezaketinde bulunan değerli meslektaşlarımıza, yayın kurulu üyelerimize teşekkürlerimizi sunarız. Onların katkılarıyla ortaya çıkan bu sayının, eskiçağ uygarlıkları ve dilleri, tarihi konusunda çalışan akademisyenlerin ve bu alanlara ilgi duyan okurların yakından tanıdıkları Homer Kitabevi tarafından yayınlanması, yayın ekibimiz için ayrı bir sevinç kaynağıdır. Bizimle çalışmayı severek kabul eden değerli dostumuz, Homer Kitabevi sahibi Ayşen Boylu'ya ve *Seleucia ad Calycadnum*'un bu sayısının grafik düzenlemelerini büyük bir titizlikle gerçekleştiren Sinan Turan'a şükran borçluyuz.

Arkeoloji, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri, Sanat Tarihi konularında çalışan uzmanlara dergimiz kapılarının hep açık olduğunu ve gelecek sayılarımızda onların değerli çalışmalarına yer vermekten mutluluk duyacağımızı belirtiriz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (Klasik Filolog, MA)

PREFACE

We are pleased to present volume 3 of *Seleucia ad Calycadnum* which has been continuously published since 2011. First and foremost, we would like to thank all our colleagues for their scholarly contributions and our editorial board for their valued input. Due to their expert participation, we are this and subsequent volumes will be published by Homer Books, widely recognized by those who study ancient civilizations and languages. We are grateful to Ayşen Boylu, owner of Homer Books, who kindly agreed to work with us, and Sinan Turan, who meticulously designed the graphics of this volume.

We would also like to state that our journal is open to scholars of fields of archaeology, ancient languages and cultures and history of art. We would always welcome their works in the forthcoming volumes.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (Classical Philologist, MA)

Olba Kazısı Yayınları
SELEVCIA AD CALYCADNVN

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia ad Calycadnum, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. *Seleucia ad Calycadnum*, arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayımlar.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık tümü 12 punto büyük harf, metin 10 punto, dipnot ve kaynakça 9 punto ile yazılmalıdır. Çalışmada ara başlık varsa, bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında 9 punto olarak ve en az iki yüz sözcük ile yazılmalıdır. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır.
Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.
Kitap için:
Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.
Makale için:
Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.
- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Makale ve levhalar, CD’ye yüklenerek çıktısı ile birlikte yollanmalıdır.

Osmanlı'nın Arkeoloji Algısı: Kilikia Örneği

Songül Ulutaş*

Özet

Kilikia, Anadolu coğrafyasının en erken yerleşime açılan bölgelerinden biri olması dolayısıyla zengin bir kültürel mirasa sahiptir. 19. yüzyıla kadar eski eserlerin ifade ettiği önemin fark edilememiş olması, bilinçsizce kullanılmalara neden olmuştur. Bu süreçte Osmanlı coğrafyasında mevcut "Asâr-ı Atika" olarak tabir olunan eski eserlere yabancıların artan ilgisi üzerine, bu zengin tarihi ve kültürel mirasın korunmasına yönelik yasal düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı pek çok araştırmacının, Osmanlı coğrafyasında yer alan eski eserleri incelemek üzere merkezden izinler aldığı görülmektedir. Bu tarihi ve kültürel mirasın korunması gerektiği bilinci oturma kadar da yurt dışına birçok eski eserin götürüldüğü dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan Osmanlı Devleti'nin eski eserlere bakış açısı ve bu alanda gerçekleştirilen uygulamaların ne şekilde gerçekleştirilebildiğini ortaya koymaktır. Böylece Osmanlı'nın arkeoloji algısının ne olduğu ve nasıl şekillendiği de görülmektedir. Özellikle Kilikia Bölgesi, Osmanlı'nın bu süreçteki arkeoloji algısının nasıl şekillendiğini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Asâr-ı Atika (Eski Eserler), Kilikia Bölgesi, Osmanlı ve Arkeoloji Algısı.

Abstract

Cilicia, for it is one of the regions of Anatolia which opened to the earliest settlement has a rich cultural heritage. Until 19th century, the importance of the

* Dr. Songül Ulutaş, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 33342, Mersin. E-posta: songlulutas@gmail.com.

ancient monuments hasn't been noticed has led to being used unconsciously. In this process, by the growing interest of the foreigners to the ancient monuments which existing in the Ottoman geography referred to as *Asâr-ı Atika*, legal arrangements have been made for the protection of the rich historical and cultural heritage. Especially in the second half of the this century, it has been seen that many of European researchers received permits from the government for investigation of old works existing in Ottoman geography. It is remarkable that until the sense of the obligation of conscious for the protection of historical and cultural heritage, many of ancient monuments were taken out of the country. The aim of this study is to determine the perspective of the Ottoman government on old works when formed in the second half of the 19th century and practices in this area in what way could been realized. So it is seen that what was the perception of archeology of Ottoman and how it was formed. Especially Cilicia region is an important example for showing that how the perception of the archeology of Ottoman formed in this process.

Keyword: *Asâr-ı Atika* (Ancient Monuments), Cilicia Region, Ottoman and Perception of Archaeology.

Giriş

Anadolu coğrafyası tarihsel süreçte çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu zengin tarihsel ve kültürel geçmiş bu coğrafyanın adeta bir eski eserler mozağini andırmasına ortam hazırlamıştır. Ancak bu tarihi ve kültürel mirasa coğrafyada egemen devletlerin bakış açıları doğrudan etkide bulunmuştur. Yüzeyde ve yeraltında mevcut birçok tarihi eser zaman zaman tahrip edilmiş, farklı yapılarda inşaat malzemesi olarak kullanılmış ve birçoğu da yurt dışına götürülmüştür. Osmanlı Devleti'nin bu eserlerin ülke sınırları içinde korunması gerektiği bilinci ise ancak 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat Dönemi'nin modernleşme çalışmaları çerçevesinde başlatılan kurumsallaşma girişimleri içinde doğmuştur¹.

Osmanlı toplumu ve aydınları, 19. yüzyılda eski eserlerden anlamayan bir toplum olarak nitelendiriliyordu. Ancak bu yargı daha çok bu eserleri ülke dışına götürmek isteyenlerin yaratmış olduğu bir algının da etkisiyle ortaya çıkmıştır. Sadece Osmanlı halkının tutumuymuş gibi yansıtılmaya çalışılan eski eserlere karşı bilinçsiz yaklaşım o dö-

1 Akurgal, 1992, 31.

nemde tüm ülkelerin halklarında olan bir tavidir². Birçok yabancıların ülkeye 19. yüzyılda arkeolojik araştırmalar yapmak üzere giriş yaptığı bilinmektedir. Osmanlı coğrafyasında yabancıların yürütmüş olduğu kazılar 1842'den sonra başlatılmıştır³. Özellikle Almanlar tarafından bu amaçla Osmanlı ülkesine sık sık seyahatler gerçekleştirilmiştir⁴. Arşiv kayıtları da bu bilgileri doğrular niteliktedir. Örneğin; Almanya tebasından eski eserler uzmanı Walter Zihe ile mühendis Dr. Kurman Sivas ve Konya Vilayetleri dahilindeki camiler ve eski eserler üzerinde inceleme yapacaklarından kendilerine kolaylık sağlanması istenmiştir⁵. Almanya'nın İstanbul eski sefiri Doradoviç'in 1892'de toplamış olduğu birtakım eski eseri, 30.000 franka Osmanlı Devleti'ne satması ile ilgili resmi bir yazışma bu konuda bir başka ilginç örneği oluşturmaktadır⁶. 1905'te bölgede arkeolojik araştırmalar yaparak bol bol fotoğraf çeken ünlü İngiliz seyyah Gertrude Bell de bu konuda ismi zikredilmesi gereken şahıslar arasında yer almaktadır⁷. Osmanlı coğrafyasında yürütülen ilk Türk kazısı ise ilk Türk müze müdürü olan Osman Hamdi Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Osman Hamdi Bey arkeoloji çalışmaları alanında derin uğraşlar veren yöneticilerden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

İlk resmi müzecilik girişimi 1846'da Tophane-i Amire Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından Topkapı Sarayı'nın dış avlusunda o tarihe kadar cephane ambarı olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde eski eserlerin toplanmasıyla oluşturulmuştur. İlk zamanlar ziyarete kapalı ancak özel izinle girilebilen bu mekan aynı zamanda silah deposu olarak da kullanılmaktaydı⁸. 1869'da buraya "Müze-yi Hümayûn" adı verilmiş ve aynı yıl ilk Asâr-ı Atikâ Nizamnâmesi hazırlanarak bir tüzük dahilinde eski eserlerin korunmasının yolu açılmıştır⁹. Bu ilk nizamnâmeye kadar eski eserlerin hukuki durumları tamamen fıkıh esaslarına göre değerlendirilmekteydi. Fıkıh kitaplarında eski eserlerden ancak "malik ve sahibi belli olmayan taşınabilir eşyalar" dolayısıyla bahsedilmekte; Arazi Kanunnâmesi'nde taşınamaz eski eserler hakkında bir hüküm bulun-

2 Ortaylı, 1992, 126.

3 Akurgal, 1992, 31.

4 Yüksel 2012, 416-417.

5 BOA., Dahiliye Nezâreti İdari Kısım Belgeleri (DH-İD.), 28-2/19, Hicri 03 Ramazan 1331.

6 BOA., Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 40/2968, Hicri 3 Muharrem 1310; BEO., 48/3567, Hicri 17 Muharrem 1310; BEO., 48/3581, Hicri 18 Muharrem 1310.

7 Bell, 1906.

8 Özkasım-Ögel, 2005, 98.

9 *Düstur*, I. Tertip, 3. Cilt, ss. 436-439; Karaduman, 2004, 73-92; Özdemir, 2005, 20.

mamaktaydı. Bununla birlikte eski eser tanımlaması da net bir şekilde yapılmamıştır¹⁰. Bu nedenle eski eserlerin korunması konusunda mevcut bir açık bulunmaktaydı. Osman Hamdi Bey göreve atandıktan sonra ilk iş olarak Aya İrini ve Çinili Köşk'te geçici bir şekilde toplanmakta olan eski eserler için bir müze binası yapımına başlamıştır. Sadece müze amaçlı olarak kullanılmak üzere inşa edilen bu binanın açılışı 1891'de gerçekleştirilmiştir. Binanın ikinci ve üçüncü bölümleri ise 1904'te tamamlanmıştır¹¹.

Alman müdür A. Dethier 1874'de yeni bir Asâr-ı Atikâ Nizamnâmesi yayınlanmasını sağlayarak yeni uygulamalar getirmiştir¹². Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü döneminde ise 1884 tarihli yeni bir Nizamnâme yayınlanmıştır. 1874 Nizamnâmesi'nde kazılarda gün ışığına çıkarılan eserlerin 1/3'ü kazıyı yapana, 1/3'ü kazının yapıldığı arazi sahibine ve 1/3'ü de devlete kalıyordu¹³. 1880'de bu nizamnâmenin 10. maddesinde kazı ruhsatnameleri ve harçlarla ilgili bir düzenleme yapılmıştır¹⁴. 1884 düzenlemesiyle kazılarda çıkarılan eserlerin bütünü ile ülkede devlet himayesinde kalması sağlanmıştır¹⁵. Bu düzenlemeler de eski eserlerin yurt dışına çıkarılmalarına engel olamamıştır. 1850'li yıllarda eski eserlerin savaş gemileri ile yurt dışına çıkarılmalarının sağlandığı da bilinen bir gerçektir¹⁶. 1884 sonrasında da bizzat padişahın izni ile bazı eski eserlerin yurt dışına götürüldüğü görülmektedir. Hatta bu süreçte 1895 yılında Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü yaptığı dönemde usulsüz bir biçimde Avrupa müzelerine gönderilen eski eserlerle ilgili haberler çıkması üzerine istifa ettiği kayıtlara geçmiştir¹⁷. 1904'te Nizamnâme maddelerinde yeni bir düzenleme daha yapılmış ve 1906'da yapılan son düzenleme ile mevcut durum Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir¹⁸. Ancak söz konusu bu hukuksal ve kurumsal düzenlemeler sadece taşınır kültür varlıklarını korumaya yönelik olarak düşünüldüğü için yer altından çıkarılan eserlere odaklanılmıştır. Oysa-

10 Mumcu, 1969, 66.

11 Akurgal, 1992, 32-33.

12 Pasinli, 1992, 148.

13 *Düstur*, Zeyl 1, s. 25.

14 BOA., İ.MMS., 68/3189, Hicri 3 Muharrem 1298.

15 *Düstur*, Zeyl 4, ss. 89-95; Akurgal, 1992, 31.

16 BOA., Sadaret Mektûbi Kalemi Nezâret ve Devâir (A.MKT.NZD.), 223/73, Hicri 04 Şevval 1273.

17 BOA., Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.), 534/13, Hicri 15 Şaban 1312.

18 *Düstur*, cilt 8, s. 92; 506; Özkasım-Ögel, a.g.m., s. 99.

ki yeryüzünde ayakta duran binlerce eski eser niteliğinde yapı vardı ve bunlar nizamnâme çerçevesinde değerlendirilmemiştir¹⁹.

Osmanlı coğrafyasında incelenen dönemde yavaş yavaş oluşmaya başlayan arkeoloji algısına karşılık eski eserleri tam anlamıyla koruma anlayışı henüz çok belirgin değildi. Ancak net bir şekilde özellikle 1880'li yıllardan itibaren tüm ülke coğrafyasında bulunan ya da tespit edilen her türlü eski eserin müzeye getirilerek koruma altına alınmasına yönelik bir yargı oluşmuştur. Bu konuyla ilgili İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde merkezle taşra arasındaki resmi yazışmaları içeren çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Kilikia olarak da ifade edilen Çukurova Bölgesi bu anlamda bol miktarda örneğe sahiptir.

Osmanlı'nın Eski Eserlere Bakış Açısına Dair Kilikia Bölgesi'nden Örnekler

Kilikia tarih boyunca çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmış önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Bu açıdan bölge zengin bir tarihi ve kültürel mirasa da sahiptir. Bölgenin en eski kentlerinden biri olan Tarsus'ta ilk yerleşimlerin Neolitik Devre kadar geriye götürülebildiği arkeolojik çalışmalarla kanıtlanmıştır. Modern Tarsus'un güney kıyısında bulunan Gözlü Kule höyüğünde yapılan kazılar²⁰ sonucunda, kentin ilk sakinlerinin, Neolitik (Yenitaş) Çağ insanları olduğu ve yerleşimin zamanımızdan yaklaşık 7000 yıl öncesine kadar uzandığı anlaşılmıştır²¹. Bölgeye sırayla, Hititler, Akhalar, Frigler, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar, Seleukoslar, Mısırlılar ve Romalılar egemen olmuştur. Ardından, İslam orduları 637'de bölgeye girmişlerdir²². Bu nedenle bölge tarih boyunca yoğun nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Bölgenin tarihi ve kültürel zenginliği sadece konumuna ve bulunduğu coğrafyaya değil; aynı zamanda farklı yerlerden gelen ve değişik kültürlerle sahip insanların bu kentin yaşamına olan katkılarına da bağlıydı. Kentin eski halklarını Luwi-Hititlerden başlayarak Suriyeliler, Fenikeliler, İyonialılar, Grekler, Yahudiler ve daha sonra Romalılar gibi deniz aşırı yerlerden

19 Pasinli, 2005, 149.

20 Tarsus'ta yapılan en büyük kazı çalışması Gözlükule'de Miss Hetty Goldman tarafından (1935-38) yılları arasında yapılmıştır. Sistematik ve modern bir tarzda yapılan bu kazılar sonucunda, tarihten önceki devirlerden Selçuklulara kadar her biri üzerinde çeşitli kültür tabakaları ortaya çıkmıştır. Goldman, 1950-1963.

21 *Yurt Ansiklopedisi*, "İçel maddesi", 1982, 3631; Zoroğlu, 1995, 13.

22 Öz, 1998, 10-23; Zoroğlu, 1995, 13-28.

gelmiş başka topluluklar oluşturmaktaydı ve bu çeşitlilik Tarsus'ta zengin bir kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştur²³.

Osmanlı dönemine ait arşiv kayıtlarında bölgedeki "Asâr-ı Atıka (Eski Eser)"ya dair çok sayıda verinin bulunması, coğrafyanın tarihi ve kültürel zenginliğini göstermekle birlikte devletin ülke coğrafyasında yer alan arkeolojik kalıntılar konusundaki yaklaşımlarını da gözler önüne sermektedir. Özellikle, Hıristiyanlık dininin doğduğu ve yayılmaya başladığı yer olarak kabul edilmesinden dolayı bölge çok sayıda yabancı araştırmacıyı da buraya çekmektedir. Bölgeye bu anlamda araştırma yapmak ve gezmek için gelen gezginlerden birisi Fransalı Langlois'dır. Langlois, 1852'de bölgedeki eski eserleri araştırmak üzere merkezden izin talebinde bulunmuştur. Fransa ile yapılan anlaşmadan dolayı Fransa tebaasına mensub kişilerin koruma altına alınması gereği üzerine Langlois'nun de bu kapsamda değerlendirilmesi istenmiştir. Gezisi boyunca da her türlü yardımın kendisine sağlanması konusunda merkez tarafından talimat verilmiştir²⁴.

Bölgede halkının eski eser niteliğindeki yapıların taşlarından keserek/sökerek başka yapılarda kullanmaları bu konudaki bilinç eksikliğini de çok net ortaya koymaktadır. 1880'de Demirkapı ve Hancıkapı adlı yerlerin tahrip edilerek elde edilen taşların depo yapımında kullanılmak istenmesi üzerine, merkez söz konusu bu yapıların resimlerinin çekilerek Müze-yi Hümâyûn'a gönderilmesini istemiş ve bu gibi girişimlerin engellenmesi için mahallî idareleri uyarmıştır²⁵. Eski yapıların yeni yapılacak binaların taş ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla tahrip edilmesi eğilimi yaygındı. Bu yaygın bilinçsizlik bölgede çok sayıda eski eserin geri dönüşü olmayacak şekilde yıpranmasına neden olmuştur. Başka bir yazışmada, 1908'de *Câmi'-i Atık* olarak bilinen caminin kapısında Ermenice olduğu iddia edilen yazıtın tahrip edilmemesi için Müze-yi Hümâyûn'a gönderilmesi gerektiği belirtilmektedir²⁶. Bu yaklaşım da eserin zarar görmemesi için önceden alınan bir önlemi ifade etmektedir. Özellikle 1880'li yıllardan sonra eski eserlerin müzede toplanması gereği anlayışı oturmaya başlamıştır. Bundan sonraki birçok örnekte bu değişim fark edilebilmektedir.

1876 tarihli bir belgede, Tarsus kazasına bağlı Değirmendere yakınındaki Çandar Köyü içinde bulunan kilise olarak kullanılan eski bir binanın duvarlarında üzeri yazılı 46 adet mermer taşın merkeze gönde-

23 Zoroğlu, 2004, 101.

24 BOA., Hariciye Nezareti Mektûbi Kalemî (HR.MKT.), 47/59, Hicrî 21 Şevval 1268.

25 BOA., Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemî (MF.MKT.), 61/80, Hicrî 10 Rebi'ü'l-âhir 1296.

26 BOA., İradeler Husûsiye (İ.HUS.), 148/1324.1/52, Hicrî 20 Şevvâl 1324.

rilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak bu taşların merkeze gönderilmesi için 3000 kuruşa ihtiyaç duyulacağı için gönderilmeden önce resimlerinin kağıda çizilerek görülmesinin uygun olacağı bildirilmektedir. Eğer bu yazıyı okuyabilecek biri bulunmaz ise bir kağıda yazılarak mürekkep ve boya sürülerek ya da kaba kağıt ıslatılıp yazılar taşlara aksettirilmek suretiyle merkeze gönderilmesi istenmiştir²⁷.

Tarsus'un kuruluşu ile ilgili pek çok eserde şehrin Asur hükümdarı Sardanapal tarafından yaptırılmış olduğu vurgulanmaktadır²⁸. Hatta Osmanlı Dönemi'ne ait arşiv kaynaklarında Tarsus'ta eski kale olarak bilinen ve harabe halinde bulunan, etrafı surlarla çevrili mekan içindeki yapının Sardanapal'in kabri olduğu belirtilmektedir. Adana Vilayeti'nce gönderilen kişiler tarafından yapılan araştırmalar sonucu söz konusu mezarın 8 metre yüksekliğinde, 82 metre uzunluğunda, 40 metre genişliğinde ve 4 metre kalınlığında fiziki bir yapılanmaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu kale harabesinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Tarsus'ta yaşayan Ermeniler tarafından mezarlık olarak kullanıldığı ve buraya bir de kilise yaptıkları bilinmektedir. Hatta bu konu, merkez ile Ermeni tebaası arasında bazı anlaşmazlıkların çıkmasına neden olmuştur. Çünkü merkez, söz konusu mekanın ilkçağa ait eski bir yapı olmasından dolayı kesinlikle korunması gerektiğini düşünmekteydi. 1896 yılında bu konu Tarsus yerel idaresini meşgul eden en önemli siyasi ve toplumsal anlaşmazlıkların başında gelmektedir²⁹. Bu alan, etrafının surlarla çevrili olması dolayısıyla pek çok kişi tarafından saray ya da kale olarak ifade edilmiştir. 16. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Josaphat Barbaro adında bir seyyah bu yapıyı etrafı yüksek surlarla çevrili bir kale olarak tanımlamıştır³⁰. 1853'te Victor Langlois ise bu yapıyı Sardanapal'in mezarı olarak nitelendirmiştir. Ancak burası ne bir saray ne de bir kale yapılanması idi. Bu yapının bölgede yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda "Donuktaş" olarak da bilinen Roma Dönemi tapınağı olduğu anlaşılmıştır³¹. 1835'te Kilikia'ya yaptığı geziyi anlatan Barker, Sardanapal'in mezarının Tarsus'ta olmadığını; çünkü onun Ninova'da yakıldığını belirtmekte, buranın ise bir kral ailesi mezarlığı olduğunu ileri sürmektedir³².

27 BOA., MF.MKT., 34/43, Hicri 18 Safer 1293.

28 Öz, 1998, 84; Akgündüz ve diğerleri, 1993, 12; Bilgili, 2001, 18.

29 BOA., Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemî (DH.MKT.), 306/12, Hicri 12 Cemâziye'l-evvel 1312; İ.HUS., 30/1312.R/93, Hicri 27 Rebi'ül-âhir 1312.

30 Barbaro, 2005, 62.

31 Baydur, 1988, 10-13; Baydur, 2000, 260-264; Held, 2008, 164.

32 Barker, 1853, 16.

Yeryüzünde ayakta duran eski eser yapıların yanı sıra bölgede sık sık “*Meskûkât-ı Atîka*” denilen eski paraların bulunduğu dair veriler de mevcuttur. Silifke’de 1877’de bir kadın tarafından her biri 20 buğday tanesi ağırlığında 6000 adet eski altın sikke bulunmuştur³³. Aynı şekilde 1877-78’de Tarsus’ta “harap bir mahalden” taş çıkartılması sırasında, bir taş parçasındaki kurşun bir kap içinden 14 adet eski para çıkarılmıştır. Durumun derhal merkeze bildirilmesi ile önce arazinin kime ait olduğu, arazi çeşidi ve paraları kimin bulduğu hakkında bir araştırma başlatılmıştır³⁴. Daha sonra Tarsus’ta bulunan bu eski paraların, Silifke’deki bu altın sikkelerle birlikte biran önce merkeze gönderilmesi konusunda özen gösterilmesi Adana Valiliğine bildirilmiştir³⁵. Gülek Geçidi civarında 1904’te yapılan bir yol tamirat çalışması sırasında ameleler tarafından taş arasından 99 adet eski bakır para bulunmuştur. Bu durum Mersin Mutasarrıflığı’na bildirilerek müzeye gönderilmesi sağlanmıştır³⁶.

Tarsus’un arkeolojik açıdan oldukça zengin oluşu, yerleşimin oldukça eskilere dayandığı göstermektedir. Bu açıdan bölge, define avcılarının da hedefi haline gelmiştir. Tarsus Kaymakamı Osman Nuri Bey’in 1882’de Tarsus’ta Roma İmparatoru Decius (Dacianus) (M.Ö 201-251) zamanına ait altın ve mücevherat definesini aramak ve gün ışığına çıkartmak üzere merkezden izin talebinde bulunduğu bilinmektedir. Nuri Bey bu hafriyatı (kazı çalışmasını) yapmak üzere merkezden izin isterken aynı zamanda Mabeyn-i Hümayûn’dan da bir görevli memur talebinde bulunmuştur. Ayrıca söz konusu eserler çıkarılırken tümüyle *Asâr-ı Atîka* nizamına uyulacağına dair de teminat verilmiştir. Bu anlaşma ile Nuri Bey’e izin verilmiştir³⁷. Kaymakam Osman Nuri Bey’e bu çalışmaları esnasında yardımcı olacak bir de ortağı vardı. Avusturyalı Alfred Bataku (Batanu)³⁸ isimli bu ortak, Adana Vilayeti dahilinde eski eser ve para arama konusunda izinli kişiler arasında yer almıştır³⁹. Tarsus’un Gü-

33 BOA., MF.MKT., 54/89, Hicri 22 Rebiü'l-evvel 1295; MF.MKT., 54/94, Hicri 23 Rebiü'l-evvel 1295.

34 BOA., MF.MKT., 38/43, Hicri 28 Cemâziye'l-evvel 1293; MF.MKT., 53/36, Hicri 6 Safer 1295; MF.MKT., 57/160, Hicri 3 Ramazan 1295.

35 BOA., MF.MKT., 54/74, Hicri 22 Rebiü'l-evvel 1295; MF.MKT., 54/94, Hicri 23 Rebiü'l-evvel 1295; MF.MKT., 57/74, Hicri 10 Cemâziye'l-ahir 1295; MF.MKT., 57/161, Hicri 3 Ramazan 1295.

36 BOA., MF.MKT., 840/42, Hicri 14 Muharrem 1323.

37 BOA., Yıldız Perâkende Umûm Evrâkı (Y.PRK.UM.), 4/48, Hicri 08 Cemâziye'l-evvel 1298.

38 Osmanlı Arşivi belgelerinde özel isimler okunduğu gibi yazılmaktadır. Bu nedenle bu şahsın isminin tam transkripsiyonu bu şekilde yapılabilmektedir.

39 BOA., İrâde-i Dahiliye (İ.DH.), 833/67007, Hicri 06 Şaban 1298.

lek nahiyesi'nin Muzur köyünde 1890 yılında Maraz Ali ve Haralam adlı kişiler köy civarında bir define bulmuşlardır. Söz konusu kişilerin bu defineyi nahiye eski müdürü Mehmet Efendi ve Kaza İdare Meclisi azalarından Mısrızâde Kamil Efendi ile aralarında paylaşmaları ve zimmetlerine bulunan altınlardan geçirmeleri nedeniyle İsmail Hakkı adında bir şahıs merkeze dilekçe ile durumu bildirmiş ve tahkikat yapılmasını talep etmiştir. Yapılan tahkikat üzere adı geçen kişiler tutuklanmışlardır⁴⁰. Bu şekilde bulunan eski paraların mutlak surette merkeze Müze-yi Hümayûn'a gönderilmesi konusunda bir netlik söz konusudur. 1908 yılına ait bir resmi yazışmada Tarsus'ta Sofular Mahallesi'nde Kara Halil oğlu Mehmet Çavuş isimli bir şahsın bulmuş olduğu iki adet gümüş Macar sikkelerinin Müze-yi Hümayûnlar İdaresi'ne teslim edilmek üzere Maarif-i Umumiye tarafından teslim alınmıştır. Maarif-i Umumiye İdaresi posta ile sikkeler Müze-i Hümayûn'a göndermiş ve orada sikkelerin değeri tespit edilerek bildirilmiştir. Müze-yi Hümayûn'un sikkeler için belirlediği değer her biri için 10'ar kuruştur⁴¹. Bu bedelin ne için ve kime verilmek üzere tespit edildiğine dair yazışmalarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Tarsus'ta yapılan her kazıda gün yüzüne çıkarılan eski eserlerin kazı ruhsatnamelerinde ve Asâr-ı Atika Nizamnâmesi'nde de belirtildiği üzere deftere kaydedilerek merkeze bildirilmesi konusunda 1884'te bir karar alınmıştır⁴². Tarsus'ta Emirgan oğlu Agob isimli bir şahsın daha önce satın almış olduğu eskiçağa ait mermerden yapılmış insan heykeli, söz konusu kişinin elinden alınarak müzeye teslim edilmiştir⁴³. Bölgenin eski eserler açısından zengin oluşu bu işin kalpazanlarının da ortaya çıkmasını ortam hazırlamıştır. 1903 tarihli bir örnekte birtakım bakır meskukatı gümüş ve altınla yaldızlayarak bazı kimseleri dolandıran şahısların Silifke'de yakalanarak adliyeye sevk edildiği görülmektedir⁴⁴.

Silifke'nin Saray (Mukaddem Baba) Mahallesinde oturan İnad oğlu Nabi Ağa'nın evinin önündeki bölgede taş çıkarmak için yapılan kazı çalışması esnasında 7 parçadan oluşan ve 19 kilo ağırlığında

40 BOA., DH.MKT., 1543/94, Hicri 11 Muharrem 1306; DH.MKT., 1569/90, Hicri 25 Rebiü'l-evvel 1306.

41 BOA., MF.MKT., 1059/44, Hicri 7 Cemaziye'l-evvel 1326.

42 BOA., MF.MKT., 78/26, Hicri 18 Muharrem 1300.

43 BOA., MF.MKT., 97/52, Hicri 22 Cemaziye'l-ahir 1305; MF.MKT., 97/34, Hicri 16 Cemaziye'l-ahir 1305; MF.MKT., 97/122, Hicri 21 Receb 1305; MF.MKT., 96/122, Hicri 23 Cemaziye'l-evvel 1305.

44 BOA., DH.MKT., 746/54, Hicri 8 Cemaziye'l-evvel 1321; BEO., 2132/159893, Hicri 11 Cemaziye'l-evvel 1321.

tunçtan yapılmış bir erkek çocuk heykeli bulunmuştur. Heykeli Müze-i Hümayûn'a götürmek üzere Adana İdadi Mektebi Müdür Yardımcısı Mehmed Hilmi Efendi görevlendirilmiştir. Ancak heykel yedi parçadan oluştuğu için bazı parçaları çıkarıldıktan sonra kaybolmuştur. Eldeki parçalar müzeye gönderildikten sonra diğer parçaların da bulunarak müzeye teslim edilmesi sağlanmıştır⁴⁵.

Bölgeye dair ilk bilgilerden biri de 1890'da Olba Manastırı'na ziyarete gelen İngiliz İlahiyatçı Arthur Cayley Headlam'in (1862-1947) gezi notlarından edinilmektedir⁴⁶. Ancak bu bölgede bilimsel anlamda ilk arkeolojik çalışma 1907'de yapılmıştır. Silifke civarında Meryemlik (Hagia Thecla), Mersin Caddesi üzerinde ve Korykos'ta (Kız Kalesi) İsviçreli bilim adamlarından Samuel Guyer⁴⁷ adında bir arkeolog, Müze-i Hümayûn adına kazı çalışması başlatmıştır. Guyer'e yardımcı olması için merkezden Sava Efendi adında bir memur görevlendirilmiştir. Her ikisi için Müze-yi Hümayûn'ca harcırah ve maaş bağlanmıştır⁴⁸. Gert-rude Bell de, iki yıl önce 1905'te Korikos'ta incelemelerde bulunmuş ve eski eserlerin fotoğraflarını çekerek resimli ve planlı bir raporunu "Revue Archéologique" adlı gazetede yayınlamıştır⁴⁹. Yine Silifke'ye bağlı Kız Kalesi adlı yerdeki Mersin Gümrük İdaresi'ne ait taşların çoğunun eski eser olması nedeniyle oradan müzeye aktarılması gereği Rüşumat İdaresi'ne bildirilmiştir⁵⁰. Bu dönemde taş ihracı amacıyla ciddi anlamda eski eser binaların temelleri tahrip ediliyordu. Bu esnada çıkarılan taşların da parçalanması ile de telafisi olmayan biçimde eserler zarar görmekteydi. Eski eser yapılardan çıkarılan taşlar aynı zamanda bölgede kaldırım yapılmasında da kullanılmaktaydı. Bu durumun fark edilmesi üzerine Adana ve Tarsus'ta yapılacak olan kaldırımlar için taş nakledilen Silifke'nin çevre yerlerinden taş çıkarma işlemlerinin kontrol altında tutulması bildirilmiştir⁵¹.

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nde hukuksal ve kurumsal anlamda arkeoloji algısının henüz oluşmadığı gö-

45 BOA., MF.MKT., 362/66, Hicri 2 Rebiü'l-ewvel 1315.

46 Özyıldırım-Ünalın, 2011, 154.

47 Guyer Korykos'un arkeolojik geçmişi bilimsel olarak inceleyen ilk arkeologtur. Guyer, bölgede yaptığı kazı çalışmalarını Ernst Herzfeld ile birlikte Meriamlik und Korykos isimli kitapta yayınlamıştır. Bakınız Ernst Herzfeld-Samuel Guyer, Meriamlik und Korykos. (=Monumenta Asiae Minoris Antiqua, 2.) Manchester 1930.

48 BOA., MF.MKT., 989/30, Hicri 23 Safer 1325.

49 Durugönül-Durukan-Mietke, 2005, 22.

50 BOA., MF.MKT., 1003/31, Hicri 17 Cemaziye'l-ewvel 1325.

51 BOA., MF.MKT., 1001/71, Hicri 11 Cemaziye'l-ewvel 1325.

rılmektedir. Ancak 1850'li yıllardan sonra tarihi ve kültürel zenginliğe sahip Osmanlı coğrafyasına yabancı ilgisinin artması eski eserlere olan farkındalığın da oluşmasına etki etmiştir. Bu döneme kadar geçen sürede özellikle ayakta kalmış eski eserlerin ne derece hor kullanıldığı ve tahrip edildiği çalışmanın temel alındığı alan olan Kilikia bölgesinden çok sayıda örnekle yukarıda belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yetkililerle yaptığı yazışmalardan elde edilen veri örneklerinin çalışmamız açısından iki boyutu bulunmaktadır. Öncelikle bu örneklerden çıkarılabilecek en açık yargı bölgede bulunan çok sayıda eski eserin özellikle bina, yol ve her türlü imar yapım, bakım ve onarımlarında ihtiyaç gidermek üzere bilinçsizce kullanılmış olduğu ve bu süreçte de kullanılmaya devam ettiği'dir. Bu şekilde gerçekleştirilen tahribatın önüne ancak yüzyılın ikinci yarısından sonra, hukuksal ve kurumsal anlamda birtakım gelişmelerin akabinde geçilmeye çalışılmış ise de bu tamamen önlenememiştir. Ayrıca günümüzde dahi bu tür tahribatın göreceli olarak sürdüğü bilinmektedir⁵². Bu da Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar henüz bir arkeoloji algısının oluşmadığının göstergesidir. Çalışmada kullanılan verilerin araştırma açısından diğer bir boyutu da, yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'nin ülke coğrafyasındaki eski eserlere bakış açısının değişmeye başladığını göstermesidir. Özellikle Müze-yi Hümayûn ile kurumsal, Asâr-ı Atîka Nizamnâmesi ile de hukuksal alt yapının hazırlanma sürecinde, ciddi bir arkeoloji algısının oluşmuş olduğu gözlenmektedir. Eski eserlerin tarihi ve kültürel zenginliğin ifadesi olduğu ve mutlaka korunması gerektiği anlayışı bu dönemde uygulanmaya başlamıştır. Bu anlamda en önemli gelişme, 1884'te Osman Hamdi Bey'in girişimleri ile hazırlanan Asâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin, eski eserlerin kesinlikle ülke coğrafyasında korunması gerektiğini göstermesidir. Böylelikle bu tarihe kadar eski eserlerin yurt dışına çıkarılmalarının önünün de kesilmesi sağlanmıştır. Ancak bu tarihten sonra da zaman zaman bazı eserlerin yurt dışına çıkarılmaları, sistemde hala bazı sorunların devam ettiğini göstermiştir. Kilikia bölgesinin tarihi ve kültürel zenginliği, Osmanlı'da arkeoloji algısının şekillenme sürecinin incelenmesi açısından, burada oldukça uygun bir örnek teşkil etmiştir.

52 Günümüzde Kilikia Bölgesi'ndeki arkeolojik korumacılık sorunu hakkında bakınız: Özyıldırım, 2006, 47-63.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 2132/159893, Hicrî 11 Cemaziye'l-evvel 1321.
BEO., 40/2968, Hicrî 3 Muharrem 1310.
BEO., 48/3567, Hicrî 17 Muharrem 1310.
BEO., 48/3581, Hicrî 18 Muharrem 1310.
- Dahiliye Nezâreti İdari Kısım Belgeleri (DH-İD.), 28-2/19, Hicrî 03 Ramazan 1331.
- Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi (DH.MKT.), 1543/94, Hicrî 11 Muharrem 1306.
DH.MKT., 1569/90, Hicrî 25 Rebiü'l-evvel 1306.
DH.MKT., 306/12, Hicrî 12 Cemâziye'l-evvel 1312.
DH.MKT., 746/54, Hicrî 8 Cemaziye'l-evvel 1321.
- Hariciye Nezâreti Mektûbi Kalemi (HR.MKT.), 47/59, Hicrî 21 Şevval 1268.
- Îrâde-i Dahiliye (İ.DH.), 833/67007, Hicrî 06 Şaban 1298.
- Îrâdeler Husûsi (İ.HUS.), 30/1312.R/93, Hicrî 27 Rebi'ü'l-âhir 1312.
İ.HUS., 148/1324.1/52, Hicrî 20 Şevvâl 1324.
- Îrâde-i Meclis-i Mahsûs (İ.MMS.), 68/3189, Hicrî 3 Muharrem 1298.
- Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT.), 61/80, Hicrî 10 Rebi'ü'l-âhir 1296.
MF.MKT., 1001/71, Hicrî 11 Cemaziye'l-evvel 1325.
MF.MKT., 1003/31, Hicrî 17 Cemaziye'l-evvel 1325.
MF.MKT., 1059/44, Hicrî 7 Cemaziye'l-evvel 1326.
MF.MKT., 34/43, Hicrî 18 Safer 1293.
MF.MKT., 362/66, Hicrî 2 Rebiü'l-evvel 1315.
MF.MKT., 38/43, Hicrî 28 Cemâziye'l-evvel 1293.
MF.MKT., 53/36, Hicrî 6 Safer 1295.
MF.MKT., 57/160, Hicrî 3 Ramazan 1295.
MF.MKT., 54/74, Hicrî 22 Rebiü'l-evvel 1295.
MF.MKT., 54/89, Hicrî 22 Rebiü'l-evvel 1295.
MF.MKT., 54/94, Hicrî 23 Rebi'ü'l-evvel 1295.
MF.MKT., 54/94, Hicrî 23 Rebiü'l-evvel 1295.
MF.MKT., 57/161, Hicrî 3 Ramazan 1295.
MF.MKT., 57/74, Hicrî 10 Cemaziye'l-ahir 1295.
MF.MKT., 78/26, Hicrî 18 Muharrer 1300.

- MF.MKT., 840/42, Hicrî 14 Muharrem 1323.
MF.MKT., 96/122, Hicrî 23 Cemaziye'l-evvel 1305.
MF.MKT., 97/122, Hicrî 21 Receb 1305.
MF.MKT., 97/34, Hicrî 16 Cemaziye'l-ahir 1305.
MF.MKT., 97/52, Hicrî 22 Cemaziye'l-ahir 1305.
MF.MKT., 989/30, Hicrî 23 Safer 1325.

Sadaret Mektûbi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.), 534/13, Hicrî 15 Şaban 1312.

Sadaret Mektûbi Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD.), 223/73, Hicrî 04 Şevval 1273.

Yıldız Perâkende Umûm Evrakı (Y.PRK.UM.), 4/48, Hicrî 08 Cemâziye'l-evvel 1298.

Resmi Yayınlar

- Düstur*, Tertip 1, cilt 3.
Düstur, Tertip 1, cilt 8.
Düstur, Zeyl 1.
Düstur, Zeyl 4.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz ve diğerleri 1993

Akgündüz, A. ve diğerleri, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kef*, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, İstanbul.

Akurgal 1992

Akurgal, E., "Osman Hamdi'den Günümüze Değın Eski Eserler Sorunumuz", 1. *Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler*, 2-5 Ekim 1990, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Barbaro 2005

Barbaro, J., *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, İstanbul Yeditepe Yayınları.

Barker 1853

Barker, W.B., *Cilicia and its governors*. London: Ingram, Cooke, And Co.

Baydur 1988

Baydur, N., "Tarsus - Donuktaş Çalışmaları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 40/41, İstanbul.

Baydur 2000

Baydur, N., *Tarsus - Donuktaş Kazısı*, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul

Üniversitesi, Ankara.

Bell 1906

Bell, G.L., *Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia*, Impr. Burdin.

Bilgili 2001

Bilgili, A.S., *Osmanlı döneminde Tarsus sancağı ve Tarsus Türkmenleri: (sosyo-ekonomik tarih)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dağıstan Özdemir 2005

Dağıstan Özdemir M.Z., “Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış”, *Planlama Dergisi*, Sayı 1.

Durugönül-Durukan-Mietke 2005

Durugönül, S.-Durukan, M.-Mietke, G., “2004 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması”, *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Antalya.

Goldman 1950-1963

Goldman, H., (Ed.), *Excavations at Gozlu Kule, Tarsus*, Princeton: Princeton University Press.

Guyer-Herzfelt 1930

Guyer, s.-Herzfelt, E., *Meriamlik und Korykos. (=Monumenta Asiae Minoris Antiqua, 2.)* Manchester.

Held 2008

Held, W., “Der Donuk Taş in Tarsos, Überlegungen zur Rekonstruktion und Funktion eines Kolossaltempels”, *Olba*, XVI, KAAM Yayınları, Mersin.

Karaduman 2004

Karaduman, H. “Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi”, *Belgeler*, 29, cilt XXV, TTK Yayınları, Ankara.

Mumcu 1969

Mumcu, A., “Eski Eser Hukuku ve Türkiye”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26 C. 3-4, Sayı, Ankara.

Ortaylı 1992

Ortaylı, İ., “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, *1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler*, 2-5 Ekim 1990, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öz 1998

Öz, H., *Bilinmeyen Tarsus*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları-Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özkasım-Ögel 2005

Özkasım, H. - Ögel, S., “Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, *İtüdergisi/b, Sosyal Bilimler*, cilt: 2, sayı: 1.

Özyıldırım 2006

Özyıldırım, M., "Olba Kentinin Arkeolojik Koruma Sorunları", *Silifke Müzesi Arkeoloji Konferansları Kitabı*, Silifke.

Özyıldırım-Ünalın 2011

Özyıldırım, M.-Ünalın, H.S., "Isauria Dağlarında Hıristiyan Manastırcılığının Bir Örneği: Olba Manastırı", *Seleucia ad Calycadnum*, Sayı I, Olba Kazısı Yayınları, Ankara.

Pasinli 1992

Pasinli, A., "Osman Hamdi Bey'in Müzecilik Yönü ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri", *1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler*, 2-5 Ekim 1990, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yurt Ansiklopedisi, "İçel maddesi", cilt 5, İstanbul, 1982.

Yüksel 2012

Yüksel, A., "II. Abdülhamid Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, (JASSS), Volume 5, Issue 5.

Zoroğlu 1995

Zoroğlu L., *Tarsus Tarihi ve Tarihsel Anıtları*. Adana: Kemal Matbaası.

Zoroğlu 2004

Zoroğlu, L., "Luwilerden Çukurovalılara Adı Değişmeden Kalan Tarsus", *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, Editör: Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.